

TÖRÖK ZSUZSA

A nemzet özvegye

Vachott Sándorné írói pályája

1. Bevezetés

1857 novemberének utolsó hetében Gyulai Pál levélben¹ kérte Arany Jánost, hogy támogassa bármily aprócska saját szerzeménnyel a Vachott Sándorné neve alatt, ám voltaképpen általa szerkesztett *Remény* című zsebkönyvet. Valamivel korábban már Salamon Ferencről is üzent az akkor még Nagykőrösön élő poétának, ám mint az alábbi levélrészletből kiderül, Salamon megfeledezett az üzenet átadásáról. Második, a kérést is tartalmazó levele aztán Gyulaiéval egy időben érkezhettek Nagykőrösre:

Gyulai azt izeni, küldj az ő vagy is a Vahotné albumába egy kis verset, ha csak akkorát is, mint a nyúl farka. Emlékszik, hogy látott volt nálad egy heverő, ily <czim> kezdetű költeményt: „Hálnak, hálnak, egyre hálnak.” Erre fáj a foga. Ezt még előbbi levelemben kell valam meg írnom, de onnan, mint „lapsum” e levelemre maradt ki. Segits Gyulain! A Vörösmarti <vers> (<ki> eddig kiadatlan) verse mellé szeretne tőled is kiállítani valamit. Hidd el, jó ember ez a Gyulai – szépen megköszöni, s megis [!] honorálja tenéked!

Ő a jótékonyágban kifáradhatatlan. A nemzet özvegyeit és árváit ő portálja gyenge vállain.²

Arany végül nem a *Néma bú* (amelynek kezdő sorait idézte Salamon), hanem a *Balzsamcsepp* című verset küldte a zsebkönyvbe,³ noha a tanulmány szempontjából e tény itt mellékes információ. Ennél jóval fontosabb Salamon Ferenc által a nemzet özvegyeire való utalás, amely közösségbe ő egyértelműen Vachott Sándornét is beletartozónak vélte.

Vachottné azonban a levélírás idején, 1857-ben még nem volt ténylegesen özvegy, ám helyzetét illetően akár annak is tekinthették. Férjét, Vachott Sándort még 1852 novemberében nagyrédei otthonukban tartóztatták le. Őrizetbe vételében szerepet játszhatott, hogy fiataalkori barátja, az 1848–49-es forradalom alatt kormánybiztosi tevékenységet folytató és a *Ponyvára került Arany Trombitát* szerző Sárosi Gyula a környéken bujkált, és náluk is többször megfordult. Ennél azonban még súlyosabb

¹ Gyulai Pál Arany Jánosnak, [Pest, 1857. november utolsó hete], ARANY János, *Levelezése (1857–1861)*, s. a. r. KOROMPAY H. János, Bp., Universitas, 2004 (Arany János Összes Művei, 17; a továbbiakban: AJÖM 17), 117–118.

² Salamon Ferenc Arany Jánosnak [Pest, 1857. november utolsó hete] = AJÖM 17, 119.

³ ARANY János, *Balzsamcsepp = Remény: Zsebkönyv az 1858. évre*, szerk. VACHOTT Sándorné, Pest, Pfeifer Ferdinánd, 1858, 190–191.

körülménynek számított, hogy a rendőrség a házkutatás során a lakásban forradalmi tartalmú, tiltott költemények kéziratait találta meg.⁴ Vachott aztán elfogatása és bebörtönzése után elborult elmével került ki a fogságból. Családfenntartói szerepét így módon nem tudta többé betölteni. Feleségét és három gyermekét anyagi támogatás nélkül hagyva végül 1861-ben halt meg Schwartz Ferenc budai magán-elmegyógyintézetében.

A tanulmány tézise, hogy Vachottnénak voltaképpen a férje elvesztése által előidézett akaratlan kényszerhelyzet jelentett ugródeszkát az írói pályán való induláskor, és később is e kényszerhelyzet volt szimbolikus tőkéje a rögös írói pályán való érvényesülés során. Magánlevelezésében és 1887-ben kiadott emlékiratában egyaránt ezzel magyarázta az írói pályán való indulását. 1870 októberében nem először esdekelt segítségért szorult anyagi helyzetében legfőbb pártfogójához, báró Eötvös Józsefhez:

Hallgasson meg, ó hallgasson meg az irgalom nevében, – hiszen sokszor mondta nekem évek előtt hogy bárki lehet bajainak oka, de nem én, ki csakugyan nem tehetek róla, hogy oly kegyetlenül megölték büntelen férjemet, s én, mint alig 24 éves fiatal, tapasztalatlan asszony, három piczi gyermekemtől környezve, anyám s testvéremmel együtt egyszerre hatod magamnak lettem egyetlen támasza és feltartója, – hiszen Méltóságod tudja, hogy soha a világ elé nem jöttem volna, hogy soha, soha azt sem tudta volna meg hogy élek, ha a kegyetlen végzet oly irgalom nélkül ki nem ragad természetes helyzetemből...⁵

Emlékiratai kezdetén, hosszú évek távlatából az idősödő Vachottné hasonló módon indokolta az írói pályaválasztást:

Sokkal könnyebb volt a dolog azon időben, midőn évek előtt mint írónő működni kezdék. – Akkor fiatal asszony voltam még, a csapás, mely férjem gyászsorsa által oly mélyen sújtott s feldúlta boldogságomat, el nem lett volna viselhető szellemi munka nélkül, – mintegy a végzet utalt reá, hogy tollat vegyek kezembe, hiszen világomul gyermekimet tekintém, – kis fiam s pici leánykáim vettek körül, – s irtam érettük s számukra...⁶

Ha végigolvassuk a Vachott Sándornéval kapcsolatos legterjedelmesebb forráscsoportot, Eötvös József Vachottnéhez írt leveleit, még a válaszlevelek hiányában is feltűnő, hogy Vachottné írói tevékenysége során végig e kényszerhelyzetbe került, támasz nélkül maradt, segítségre szoruló özvegy szerepét performálta, akinek a megsegítését a keresztényi könyörületesség mellett Eötvös József és egyéb támogatói részéről egyértelmű politikai elkötelezettségek motiválták. A nemzet nem egyetlen, hanem egyik özvegyének lenni ráadásul olyan szerepkört jelentett, amelynek körvonalai az 1848–49-es forradalom és szabadságharcot követő időszakban rajzolódott ki, és teltek fel politikai tartalommal. Gondoljunk csak arra, hogy a 19. századi köztudatban például Vörösmarty

⁴ Vachott elfogatásáról, új dokumentumok alapján legutóbb: DEÁK Ágnes, *Vachott Sándor elfogatásának körülményei és dokumentumai, 1852*, Irodalomismeret, 2016, 2. sz., 40–49.

⁵ Vachott Sándorné Eötvös Józsefnek, [1870. október 11.], OSZK Kt., Fond VIII/1957.

⁶ VACHOTT Sándorné, *Rajzok a multból: Emlékiratok*, I–II, Bp., Aigner Lajos, 1887–1889; itt: 1887, I, V.

Mihályné Csajághy Laurára,⁷ Batthyány Lajosné Zichy Antóniára,⁸ Damjanich Jánosné Csernovics Emíliára⁹ egyaránt a nemzet özvegyeként tekintettek.

Petőfi Sándor eltűnése után Arany János *Emléklapra* című költeményében a Szendrey Júlia számára egyértelműen kijelölt pozíció szintén „[m]int honleányt, mint özvegy árva nőt” jeleníti meg Petőfi özvegyét,¹⁰ akiből tudvalevő, hogy Horvát Árpáddal még a gyászév letelte előtt kötött második házassága következtében „csak” *A honvéd özvegye* lett Arany egykorú értelmezésében.¹¹ Szendrey Júlia azonban azért sem válhatott

⁷ Vörösmarty Mihály 1855-ben bekövetkezett halála után három gyermekének gyámja, és a hátramaradt család legjelentősebb támasza Deák Ferenc volt, aki az árvák megsegítésére országos méretű mozgalmat indított. A család támogatása érdekében írt leveleiben Deák minduntalan hangsúlyozta, hogy a segélyezés a nemzet erkölcsi feladata és „legszentebb tartozása,” a hátramaradt özvegyről és gyermekeiről tehát a nemzeti közösségnek kötelessége gondoskodni. Vö. REXA Dezső, *Deák Ferenc levele a Vörösmarty árvák érdekében*, ItK, 11(1901), 2. sz., 200–202. – KRISTÓF György, *Deák Ferenc két levele gróf Mikó Imréhez a Vörösmarty-árvák segélyezése érdekében*, ItK, 42(1932), 2. sz., 184–186. A gyűjtés történetétől: NAGYRÉVI György, *A Vörösmarty-árvák javára indított gyűjtés története*, Irodalomtörténet, 46(1958), 1. sz., 113–122. A gyűjtést szintén említi: HERNÁDY Zsolt Géza, „Nődnék jelentsd szíves tiszteletemet”. *Gróf Batthyány Lajosné Zichy Antónia és Deák Ferenc kapcsolata = „Jól esik köztetek lenni...”: Női sorsok, szerepek Deák Ferenc környezetében*, szerk. Kiss Gábor, Zalaegerszeg, Zalaegerszegi Milleniumi Közalapítvány – Degré Alajos Zalai Honismereti Alapítvány, 2015, 98–101. A Vörösmarty Bélára és húgaira, Ilonára és Erzsébetre használt „nemzet árvái”, valamint az anyjukra alkalmazott „nemzet özvegye” ragadványnévről: BALÁZS Margit, *A haza bölcse, a bolond gróf és a többiek: Ragadványnevek történelmünkben*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001, 146.

⁸ Batthyányné halálakor a *Vasárnapi Ujság*ban megjelent nekrológ így írt róla: „Magasztos példányképe volt köztünk a nőnek és honleánynak, kit határtalan tisztelettel vettünk körül, a kit nagy jósága s a lelken viselt nagy fájdalom mindnyájunk szívéhez közel hozott, úgy hogy mindenki érezé, hogy a nagy vértanu szenvedő özvegye azokhoz a kegyelettel őrzött nemzeti kincsekhez tartozik, a melyeket e nemzetből mindenki a magáéinak is tekint. [...] Mindenki érezé, hogy az ő fájdalma a legnagyobb, az ő fájdalomában testesült meg legigazabban a nemzeté. Szörnyű megpróbáltatásai és az a hősi lélek, mellyel a szenvedés martirkoronáját viselé, közel hozta őt minden érző szívhez s megrendítő sorsát könnyező részvétellel hallgatták mindenütt a művelt világon” Törs Kálmán, *Gróf Batthyány Lajos özvegye 1815–1888*, *Vasárnapi Ujság*, 35(1888), 41. sz., október 7., 665.

⁹ Damjanichné halálakor a *Néptanítók Lapja* így emlékezett meg róla: „Damjanichné halála. Damjanich János özvegye meghalt. A fehérhajú matróna hatvan évvel élte túl férjének, az akasztófán megdicsőült vértanúnak halálát. Az egész nemzet vele gyászolt azokban a szomorú napokban, most meg az egész nemzet őt gyászolja, a magyar asszonynak, a hű feleségnek a példaképét. Legendás alak volt már életében a „nemzet özvegye”, bár itt járt-kelt közöttünk s megmérhetetlen bánatára a szegények, az árva, az elhagyatottak gyámolításában keresett enyhületet. A halhatatlan nagy magyar asszonyok Pantheonjában illeti meg hely ezt a nőt, ki miként férje, szerb eredet volt, s mégis igaz magyar honleány tudott lenni. Emléke örökké él minden magyar szívében” *Néptanítók Lapja*, 42(1909), 49. sz., december 9., 18.

¹⁰ Erről legutóbb: GYIMESI Emese, *Szendrey Júlia és Arany János kapcsolata = „Összel”: Arany János és a hagyomány*, szerk. SZILÁGYI Márton, Bp., Universitas, 2018, 138.

¹¹ Arany verse csak 1882-ben, a *Pesti Napló* Arany halálakor kiadott gyászkeretes számában jelent meg, ám a költeményt bevezető sorokban az újság is utalt arra, hogy a vers keletkezése (1850) után a kéziratot nyilvánosságban keringett, és sokan ismerték. Arany Szendrey Júliához való viszonyáról és a költemény kéziratok terjedéséről legutóbb: SZILÁGYI Márton, *Arany János és Szendrey Júlia (Textuális nyomok az Arany-életműben Szendrey Júlia második házasságáról) = Hungarológiai Közlemények*, megjelenés előtt. (Köszönöm Szilágyi Mártonnak, hogy a tanulmány kéziratát rendelkezésemre bocsátotta.)

a nemzet özvegyévé (noha e ragadványnév mind a mai napig gyakran fordul elő a róla írt cikkekben),¹² mert Petőfi egyértelmű halálára vonatkozó bizonyítéka nem volt. De még ha lett volna is, az 1848–49-es forradalmat közvetlenül követő időszakban nem álltak rendelkezésére azok a lehetőségek, amelyek később, az 1850-es évek második felében, de főként az 1860-as években az enyhültebb politikai körülmények között Vachott Sándorné számára már lehetőségként kínálkoztak. Szendrey Júlia 1849-ben még nem kérhetett volna Petőfi kapcsolatrendszerévé támogatói segítséget, hiszen a forradalmat közvetlenül követő időszakban mindenki a saját életét mentette, vagy éppen bujdosott valahol. Szendrey ráadásul írásaiból sem biztosíthatott volna jövedelmet magának egy teljesen ellehetetlenült irodalmi piacon. Ezért szorult helyzetére való megoldásként a gyors második férjhezmenetelt választotta. Hiszen az a tény sem veszítendő szem elől, hogy az 1848–49-es események nyomán özvegyen maradt nők körülményei, társadalmi helyzete egészen különböző lehetett. Nyilvánvalóan nem azonos társadalmi státust töltött be Batthyány Lajos vagy pedig Petőfi Sándor és Vachott Sándor özvegye. Míg Batthyányné vagyoni helyzete lehetővé tette, hogy a zaklatások elől gyermekeivel egy időre külföldre költözzön, megélhetésüket ugyanis a tekintélyes Zichy-vagyon biztosította,¹³ hasonló alternatíva sem Szendrey Júlia, sem Vachott Sándorné számára nem kínálkozott. Az özvegyesség a férj támogatása nélkül magára maradt középosztálybeli nőt élete mindaddig legnagyobb kihívása elé állította.

2. Özvegyek a 19. században: Vachott Sándorné társadalmi helyzete

A házasság intézménye a középosztálybeli és arisztokrata nők számára a legfontosabb társadalmi kötelék volt a 19. században. A korabeli társadalom az életterek nemi alapon való elkülönülését hangsúlyozta, és ennek megfelelően a fiatal lányok neveltetésének fő célja volt, hogy szerencsésen bevezessenek a házasság (legalábbis elvileg) biztonságos kikötőjébe. Nők számára voltaképpen alig volt más alternatíva a házasságkötésnél, noha kétségtelen, hogy nem minden lánynak sikerült férjhez mennie. A vénkisasszonyokat azonban gyakran övezte megvetés és szarkazmus a korabeli társadalomban.¹⁴

¹² A megtagadott nemzet özvegye szerepkör alapvetően befolyásolta Szendrey Júlia 19. századi megítélését. A Nyugatosok aztán, a 20. század eleji nőideál kontextusában, más szerepmoდეllek (excentrikus nő, múzsa) keresztmetszetében helyezték el alakját. Mindezekről: GYIMESI Emese, *Az excentrikus nő és a múzsa: Szendrey Júlia alakja a magyar kulturális emlékezetben*, Hévíz, 23(2015), 6. sz., 463–469.

¹³ Sőt, anyagi helyzete még azt is megengedte, hogy alkalom adtán ő maga segítsen más özvegyeken és árvákon. Így tett Vörösmarty halálakor, amikor 400 forintos adománnyal segítette a költő árváit. Vö. HERNÁDY, „Nődek jelentsd...”, i. m., 101.

¹⁴ Wohl Jankát és hűgát, Stephanie-t például vénkisasszonyságuk miatt a társaságban Wohl Jankerlnek és Wohl Hoserlnek csúfolták. Vö. M. HRABOVSKY Júlia, *Ami elmúlt: Visszaemlékezések életemből*, s. a. r. STEINERT Ágota, [Bp.], Helikon, 2001, 219. A Wohl nővérek társadalmi megítéléséről: TÖRÖK Zsuzsa, *A Wohl-nővérek emancipációja: Társadalomtörténeti megközelítés hosszmetsetben*, Aetas, 30(2015), 1. sz., 87–115. A vénkisasszony tragikomikus irodalmi példája Petelei István *Árva Lottija* is. Vö. PETELEI István, *Árva Lotti = Uő, Összes novellái*, I–II, s. a. r. TÖRÖK Zsuzsa, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007 (Csokonai Könyvtár. Források, 13), 9–16.

Az özvegyiség tehát, amely a házasság végét jelentette, megsemmisítő tapasztalat lehetett, hiszen élete központi szerepétől, identitásának legfontosabb elemétől, a feleség státustól fosztotta meg a nőket. Az özvegyasszonyi szerepkör, az aggszűzekéhez képest, kevésbé volt megbélyegzett a korabeli társadalomban, ám a feleség társadalmi állásához viszonyítva mégiscsak alsóbbrendű pozíciót jelentett. Az özvegyesség ugyanis legtöbb esetben annak a társadalmi elismertségnek a végét jelölte, amelynek biztosítékát a férj munkája, vagyona, társadalmi státusa jelentette a nő számára is. Ha nem sikerült az újbóli házasságkötés, egy akaratlanul vállalt társadalmi exíliumot is jelenthetett. Természetesen kivételek e tekintetben is említhetők. Szendrey Júlia példája épp azt bizonyítja, hogy a társadalmi megbecsültség nem volt az újbóli férjhezmenetel automatikus következménye. Batthyány Lajosné és Damjanich Jánosné számára viszont az özvegyesség épp hogy nem társadalmi számkivetettséggel, elszigetelődéssel járt, hanem új szerepkörök megtalálásával a társadalmi munka, a jótékonykodás, a szervezés, a Magyar Gazdasszonyok Országos Egyesületének megalapítása révén.

A férj elhalálásával tehát voltaképpen életük teljes mértékű szétesésével szembe-sülhettek az özvegyek, hiszen az mindaddig férjük pénzügyi helyzetétől, társadalmi állásától és karrierjétől függött. A biztonság és a védelem elvesztésének tapasztalata bizonyára gyakran járt együtt pánikrohamokkal és bénító tehetetlenségérrzellemmel. Pedig az özvegyek legtöbbször korántsem voltak tehetetlenek a gyászszerepet megelőző időszakban, csupán képességeik a házi körben való tevékenységre korlátozódtak. Hiszen a korabeli középosztálybeli és arisztokrata lányok neveltetése (történjen az magánúton és egyházi vagy magánintézetekben) a magánszférában való szerepkörökre komolyan felkészítette őket. Házi körben igenis hozzáértő háztartást vezető, gyöngéd anyák, szerető feleségek, jótékonykodó angyalok és pompás háziasszonyok lehettek. De anyagi kiszolgáltatottságuk, az üzleti szférában való járatlanságuk és egy fizető állás hiánya igencsak súlyosbíthatta helyzetüket a gyász időszakában. Férjüket, társadalmi állásukat és a biztos jövedelemforrást tehát egyszerre veszítették el, mindez pedig fokozta sérülékeny mivoltukat. Ennek ellenére megbirkózhattak helyzetükkel, és oly módon szervezhették újra életüket, hogy az a korábban a férj szerepköréhez tartozó társadalmi nyilvánosságot is érintse, és segítse új szerepkörök körvonalazását.¹⁵ Vachott Sándorné esetében is e törekvés látható.

Vachott Sándor 1861 tavaszán bekövetkezett halála (ezt megelőzően pedig fogsága és a fogság ideje alatt kezdődő elmebaja) elsősorban férje társaságától fosztotta meg Csapó Máriát. Házasságuk szerelmi házasság volt, amelyet a korabeli értelmiség „a romantikus szerelem diadalaként” ünnepelt az 1840-es évek közepén.¹⁶ Vachott

¹⁵ Az özvegyesség természetesen Európa más országaiban is hasonló kihívások elé állította a nőket. Vö. Pat JALLAND, *Death in the Victorian Family*, Oxford, University Press, 1996, különösen: 231–250.

¹⁶ KERÉNYI Ferenc, *Biedermeier váltóhamisítás, a háttérben költészettel (A Csapó-ügy)*, ItK, 103(1999), 3–4. sz., 350. Csapó Mária és Vachott Sándor kapcsolatáról a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött levelezésük és emléktárgyaik is tanúskodnak. *Vachott Sándor Csapó Máriának*, 1843–1852, PIM Kt., V.1159/1–35. – *Vachott Sándor Csapó Máriának*, 1843; 1848, PIM Kt., V.4713/1424. A levelezés nagy részét kiadta és

halála azonban nemcsak a szeretett férj elvesztését jelentette Vachottné számára, hanem a családfenntartás alapját jelentő férfi jövedelemét is. A gyámoltalan nő hagyományos menedékeként 1861 után az újbóli férjhezmenetel lehetősége kínálkozhatott volna számára is; ekkor még csak harmincadik éve körül járt. Három gyermekével, anyjával és leánytestvérével oldalán, vagyon nélkül azonban nem volt túl sok esélye, hogy ismét férjhez menjen. A fennmaradt források azonban nem is tartalmazznak arra vonatkozó utalást, hogy e megoldás egyáltalán felmerült volna számára. Vachott Sándor csekély családi öröksége (némi földtulajdonnal rendelkezett a vachotfalvi ősi birtokból¹⁷), költői és hivatalnoki szerepkörei, tehát többnyire a nyújtott szolgáltatásért kapott jövedelme életében is alig volt elegendő a jómódhoz szokott, ám Csapó János 1844. április 30-án való eltűnése után súlyos anyagi gondokkal küzdő Csapó család eltartására. Olyan tőke felhalmozásáról, amely a bekövetkezett tragédia után biztosította volna a hátramaradt özvegy és a család megélhetését, tehát szó sem volt.

Az újbóli férjhezmenetel mellett másik lehetőségként a gyermekeivel apja védőszárnyai alá való visszaköltözés merülhetett volna fel Vachott Sándorné számára. E megoldás azonban nem volt megvalósítható alternatíva. Apja, Csapó János, a tehető pesti ügyvéd, 1844 április utolsó napjának reggelén eltávozott otthonából, és soha nem tért oda vissza. Felesége, Csapóné Csajághy Erzsébet a családi legendárium és Vachottné majdani emlékiratai számára a tönkrement magyar nemesurak hagyományos gesztusával, a főbelövással magyarázta férje eltűnését.¹⁸ Tudvalevő azonban, hogy az előkelő életvitelű, népszerű irodalmi-művészeti szalont fenntartó Csapó János 1843 őszén anyagi csőd közelébe került, és szorult helyzetén váltóhamisítással igyekezett segíteni. Komoly összegeket tartalmazó hamis váltókat állított ki mások nevére, amelyek közül az első váltólejárata épp 1844 május elején vált esedékessé. Eltűnése tehát minden bizonnyal e váltóhamisítási ügyekhez kapcsolható,¹⁹ ám hogy halála is ugyanekkor következett volna be, semmilyen tény nem bizonyítja.

Vachottné anyja tehát Csapó Etelke halála után Mária két másik leánytestvérével, Jozefával és Vilmával együtt már jóval Vachott Sándor elfogatása előtt a fiatal házaspár háztartásában élt.²⁰ Csapó Máriának férje halála után nemcsak önmaga és gyermekei, hanem még anyja és akkor még szintén velük élő egyik leánytestvére eltartásáról is gondoskodnia kellett.

a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött hagyatékot ismertette: BALKÁNYI Enikő, *Rajzok a múltból: Vachott Sándor és Csapó Mária ismeretlen iratai és levelei = A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve* 6, 1965–1966, szerk. BARÓTI Dezső, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum–Múzeumi Ismeretterjesztő Központ Kiadó, 1967, 143–167.

¹⁷ Vö. DEMMEL József, *Az irodalom (szociális) hálója: Közelítések Vahot Imréhez*, *Sic itur ad astra* 59, 20(2009), 258. A Vachott családról és a három testvéréről, Kornéliáról, Sándorról és Imréről: T. ERDÉLYI Ilona, *Egy reformkori család a magyar irodalomban*, *Irodalomtörténet*, 87(2006), 3. sz., 353–377.

¹⁸ Így említi Vachottné emlékirata: VACHOTT, *Rajzok a múltból*, i. m., I, 279.

¹⁹ Minderről lásd: KERÉNYI, *Biedermeier váltóhamisítás...*, i. m., 345–350.

²⁰ VACHOTT, *Rajzok a múltból*, i. m., II, 5.

Férje elfogatása, betegsége, végül halála után tehát a megélhetés Vachott Sándorné mindennapjainak legégetőbb problémájává vált: létfenntartást biztosító munka után kellett néznie. A 19. század közepének munkaerőpiacán azonban nőként újabb kihívásokkal szembesült. Az egzisztenciát biztosító munka gondolata ugyanis nehezen volt kibékíthető azzal a társadalmi normarendszerrel, amely egy középosztálybeli nő helyzetét meghatározta. A 19. század egyik legnagyobb hatású ideológiája, a nemi alapon elkülönülő életterek gondolata szerint ugyanis a férfiak szerepe a társadalmi nyilvánosságban, a nőké pedig a magánélet környezetében való tevékenykedés volt. Ezen elgondolás értelmében a nő elsődleges feladata, hogy jó feleség, kiváló családanya, esetenként buzgó honleány legyen: vezesse a háztartást, férje számára biztosítson kiegyensúlyozott családi hátteret, és jó hazafiakat neveljen gyerekeiből. A családfenntartás feladata nem a nő számára kijelölt szerepekhez kapcsolódott. A létfenntartás kényszere azonban sok esetben lehetetlenné tette, hogy minden nő e társadalmi vízió szerint éljen. Az egzisztenciateremtés szükséglete legtöbbször épp az özvegyasszonyokat vagy az egyedülálló, férjetlen lányokat kényszerítette önfenntartó életmódra. Foglalkoztatás tekintetében hazai körülmények között azonban e nőknek még annyi lehetőségük sem volt, mint a társadalmilag fejlettebb nyugat-európai országokban élőknek. Hajadonok elmehettek nevelőnőnek arisztokrata családokhoz (tudvalevő, hogy például Wohl Janka is, mielőtt hűgával lapvállalkozásaiba kezdett, egy Nyitra megyei úri családnál volt nevelőnő, később pedig arisztokrata családok gyermekeit tanította zongorázni Pesten), vagy írásból, lapszerkesztésből teremthettek egzisztenciát maguk számára, mint például Kánya Emília vagy szintén a Wohl nővérek. Vachottné számára is az írás kínálkozott szinte egyértelmű lehetőségként önmaga és családja eltartásának eszközeül.

3. „Válságos és szokatlan” irodalmi működés

Az írónővé válás folyamatában a 19. században rendkívül nagy szerepet játszott a társadalmi háttér és a szociális kapcsolatháló. A családi környezet sok esetben mintaként kínálta fel az írói-értelmiségi létformát, Csapó Mária pedig olyan családba született, melynek a reformkori író és művész értelmiség minden jelentős tagjával rokoni vagy baráti kapcsolata volt. Anyjának, Csajághy Erzsébetnek testvérei, Júlia és Laura, Bajza Józsefné, illetve Vörösmarty Mihályné voltak. Jókai Mór és Laborfalvi Róza gyakran fordult meg szülei házában,²¹ Fáy András szüleinek rokona és komája volt. A szülők nevenapjára, Erzsébet és János napra rendezett mulatságok, családi-baráti piknikerek és egyéb társasági alkalmak rendszeres résztvevői voltak Szemere Pál, Székács József, Garay János és családja, Egressy Gábor, Lendvay Márton, Tóth Lőrinc és Vahot Imre. Csapó Mária Fáy András híres főtí szüreteinek egyikén ismerkedett meg Deák

²¹ VACHOTT, *Rajzok a multból, i. m.*, I, 6–7; 9.

Ferencsel.²² Férje, Vachott Sándor nővére, Vachott Kornélia, Erdélyi János első, korán meghalt felesége volt. Szintén férje ismeretségi körébe tartozott báró Eötvös József és Pulszky Ferenc, akikkel Vachott még eperjesi tanulmányai idején ismerkedett meg.²³ Vachott Sándor rokonságban volt Kossuthékkal, Petőfivel pedig jóbaráti kapcsolatot ápolt, aki házukban való látogatása alkalmával ismerte meg Csapó Mária húgát, Etelkét. A lány korai, 1845. január 8-án bekövetkezett halála ihlette aztán a *Cipruslombok Etelke sírjáról* című versciklust. Nem mellékes, hogy maga Vachott Sándor is költő volt, tehát a költő férj is szolgálhatott Csapó Mária számára mintául az írói pályán való induláskor.

Vachott Sándorné azonban nem tervszerűen és nem is emancipatorikus indítástól vagy romantikus fellengzősségből került az irodalmi pályára.²⁴ Természetesen ő maga is, mint sok más középosztálybeli fiatal lány, már hajadon korában írt – leveleket. Érzelmösen emlékszik vissza emlékiratában arra a lepkés tintatartóra, amelyvel édesanyja lepte meg, hogy enyhítse leánya szomorúságát, amelyet jegyesének az 1843-as pozsonyi országgyűlésre való elutazása idézett elő.²⁵ Az aranyos szárnyú lepkés porcelán tintatartót a retrospektív elbeszélésben Vachottné aztán szimbolikus jelentéssel ruhazza fel, az íróeszköz mintegy eljövendő pályafutásának válik jelképévé, melyet „[m]intha egy titkos előérzet sugallatára választott volna” akkor anyja.²⁶

Vachott Sándor és Csapó Mária 1843. július 10-én kötött házasságot Pesten a Deák téri evangélikus templomban,²⁷ nászútra pedig Gyöngyösre, majd a Felvidékre mentek. A friss menyecske e nászút alatt ismerkedett meg egy felvidéki grófi kastély történetével, férje pedig arra kérte, hogy jegyezze le számára az elbeszélést, hogy majd később ő, tehát Vachott felhasználhassa valamelyik írásához. Vachottné ezt a szóbeli elbeszélés nyomán lejegyzett történetet nevezi emlékiratában „irodalmi első kísérletem”-nek,²⁸ amelyet később aztán ő maga is átdolgozott, és Eötvös Józseffel lektoráltatott.²⁹

²² Uo., 204.

²³ Uo., 110.

²⁴ A nőírósághoz kapcsolódó korabeli sztereotípiákról Eötvös József Vachottnének 1855. november 14-én írt levele is tanúskodik: „Az, mi Önt íróvá tette, nem hiúság volt, Ön nem más nők módjára unalomból vagy hírvágyból nyúlt pennájához; az egyedüli cél, melyért e nehéz pályára lépett, kedveseinek jóléte.” Eötvös József Vachott Sándornének, 1855. november 14. = EÖTVÖS József, *Levelek*, szerk. OLTVÁNYI Ambrus, Bp., Magyar Helikon, 1976, 265–266.

²⁵ VACHOTT, *Rajzok a multból*, i. m., I, 211.

²⁶ Uo.

²⁷ DEMMEL, *Az irodalom (szociális) hálója*, i. m., 256. – T. ERDÉLYI, *Egy reformkori család*, i. m., 365.

²⁸ VACHOTT, *Rajzok a multból*, i. m., I, 245.

²⁹ Az emlékirat szerint az elbeszélés meg is jelent a Vachottné által kiadott zsebkönyvben. Valójában azonban nem az 1858-as *Remény* című zsebkönyvben, hanem az 1861-ben kiadott azonos című évkönyvben jelent meg: VACHOTT Sándorné, *Egy monda: Uti emlékeimből = Remény: Irodalmi és művészeti évkönyv*, szerk. VACHOTT Sándorné, Pest, Heckenast Gusztáv, 1861, 103–118. Vachottné emlékirata is közli *A nagyanya átka* címmel: VACHOTT, *Rajzok a multból*, i. m., I, 249–275.

Az elkövetkező tíz évben azonban írással legfeljebb csak kedvtelésből foglalkozhattak: vidékre, Tápiósápra (ma Sülysáp), majd 1849 után Nagyrédére költöztek, megszülettek gyerekei, és bizonyára a házi teendők foglalták el idejének nagy részét. 1853-tól azonban egyre világosabbá vált, hogy a család megélhetése Vachottné vállaira nehezedik. Vachott Sándor bebörtönzése alatt idegileg összeroppant, ezért 1853 tavaszán ki is engedték a fogdából. A remélt gyógyulás azonban később sem következett be, és közel két, Nagyrédén töltött év után az is nyilvánvalóvá vált, hogy Vachott ápolását intézményes körülmények között célszerű folytatni. A család mindennapi költségei mellett tehát a beteg férj kezeltetésének terhei is nyomasztották Vachottnét.

Valószínűleg már 1853 elején vagy még korábban, megfordult fejében, hogy szorult anyagi helyzetükön úgy is segíthet, hogy ő maga is írói pályára lép. Családja, rokoni és baráti kapcsolatai révén tisztában lehetett az írói pályában rejlő lehetőségekkel és a leselkedő kudarcokkal is. Mindenesetre 1854-ben regénnyel jelentkezett; ekkor jelent meg *Derü és boru* című kötete Tóth Lőrinc (Vachott Sándor barátja) és Vahot Imre (Vachott öccse) kiadásában.³⁰ Debütálását valamivel később, az 1850-es évek végén az idős Szemere Pál „válságos és szokatlan” indulásként értelmezte, legalábbis így emlékszik vissza Vachottné az öreg poétával folytatott beszélgetésre emlékiratában, amikor is Szemere a következőket mondta neki:

Sajátságos eltérően intézte kedves hugocskám másokétól mind életét, mind irodalmi munkásságát. [...] Ki magában hivatást érez, rendszeren először is költeményekkel kíséri meg szárnyait, – a mondák és beszélyek, ezeket szokták követni, – a regényírás, melyhez tapasztalások is kívántatnak, utoljára marad. – Ön, szép hugocskám [...] épen fordítva cselekedett: először is regénnyel lépett föl, még pedig három egymás után következő [...] költői regénnyel; – ezeket szép mondái s beszélyei követték, – s a költeményeket végsőre hagyta.³¹

Szemere Pál főként férfi írókra gondolhatott, amikor az írói debüt szinte kötelező állomásait Vachottné előtt felsorolta. Ha azonban a 19. század közepén kötetpublikációval jelentkező nők felől nézzük Vachott Sándorné írói feltűnését, akkor is rendhagyónak mutatkozik eljárása. Az 1850–60-as években ugyanis egyre több alkotó nő jelenik meg az irodalom színpadán kötetpublikációval. E publikációk közös jellemzője azonban, hogy kivétel nélkül verseskötetek. 1853-ban és 1854-ben jelenik meg két posztumusz kötet, amelyeknek szerzője Iduna (Szász Károlyné Szász Polixéna), illetve a fiatalon öngyilkos lett Ferenczy Teréz.³² Őket követi 1858-ban és 1860-ban Majthényi Flóra,³³

³⁰ VACHOTT Sándorné CSAPÓ Mária, *Derü és boru*, kiad. TÓTH Lőrincz és VAHOT Imre, Pest, Müller Gyula bizománya, 1854.

³¹ VACHOTT, *Rajzok a multból, i. m.*, I, 42.

³² Iduna [SZÁSZ Károlyné] *Hagyományai*, Pest, Müller Gyula, 1853. – FERENCZY Teréz, *Téli csillagok*, hagyományaiából összeszedte BÚLCSÚ Károly, Pest, Müller Gyula, 1854.

³³ [MAJTHÉNYI] Flóra, *50 költeménye*, Pest, Emich Gusztáv, 1858. – [MAJTHÉNYI] Flóra, *Dalai*, Pest, Emich Gusztáv, 1860.

1861-ben Malvina, Kisfaludy Atala és Wohl Janka,³⁴ 1864-ben pedig Hajnalka és Izidora.³⁵

A költőnők egyre nagyobb számban való jelentkezésével párhuzamosan az 1850-es években Jósika Miklós sikere viszont azt bizonyította, hogy a regényírás a jövedelemszerzés leghatékonyabb módja.³⁶ Főként ilyen megfontolásból nyúlhatott tehát Vachottné először a regény műfajához; az 1854-ben kiadott *Derű és borút* 1857-ben *Margit*,³⁷ majd 1859-ben *Irma hagyományai*³⁸ című regénye követte. Közben Vahot Imre segítségével Vachott Sándor verseinek újabb kiadását is megjelentette 1856-ban.³⁹ A könyvek bevételeiből beteg férje kezeltetésének költségeit szerette volna fedezni, ám e terve aligha sikerült.⁴⁰

Kétségtelen, hogy Vachott Sándorné írói pályáját egy krízishelyzet indította el, írói működésének sajátossága mégsem e magánéleti válság szokatlanságában ragadható meg. Kánya Emília és Jósika Júlia irodalmi vállalkozásait hasonló módon válsághelyzetek motiválták: Kánya a temesvári Gottfried Feldingertől (Földényi Frigyesztől) való válása után kezdett egzisztenciális okok miatt írni, majd lapot szerkeszteni, Jósika Júliát pedig az emigrációs élethelyzet ösztönözte írásra, ily módon ugyanis ő maga is hozzájárulhatott férje, Jósika Miklós jövedelmének kiegészítéséhez.⁴¹ Vachott Sándorné írói és szerkesztői tevékenységének példátlan, atipikus jellege viszont, hogy pályafutásában mindvégig erőteljesen támaszkodott patrónusi segítségre. Az írói pálya, nők számára különösen, elképzelhetetlen volt támogatói segítség nélkül. Míg a családi

³⁴ [TARNÓCZY] Malvina, *Költeményei*, Pest, Ráth Mór, 1861. – [KISFALUDY] Atala, *Költeményei*, Pest, Emich Gusztáv, 1861. – WOHL Janka *Költeményei*, kiad. JÓKAI Mór, Pest, Engel és Mandello, 1861.

³⁵ [BÁLINTFFY Etelka] Hajnalka, *Dalai*, Pest, Herz János, 1864. – [PETRICHEVICH HORVÁTH] Izidora, *Dalaiból*, Kolozsvár, Stein János, 1864.

³⁶ Erről: KERESZTÚRSZKI Ida, „...de azért nem irok gyárilag...”: A folytatásos regényközlés megjelenése a kultúrtermékek 19. századi magyar piacán = klasszikus – magyar – irodalom – történet: tanulmányok, szerk. DAJKÓ Pál, LABÁDI Gergely, Szeged, Tiszatáj Könyvek, 2003, 171–193. – HITES Sándor, *Még dadogtak amikor ő megszólalt: Jósika Miklós és a történelmi regény*, Bp., Universitas, 2007, különösen: 70–85.

³⁷ VACHOTT Sándorné, *Margit*, I–IV, Pest, Emich Gusztáv, 1857.

³⁸ VACHOTT Sándorné, *Irma hagyományai*, I–II, Pest, Heckenast Gusztáv, 1859.

³⁹ VAHOT Sándor, *Összes költeményei*, kiad. VAHOT Imre, Pest, Nyomatott Gyurián Józsefnél, 1856.

⁴⁰ Mind a regények, mind pedig Vachott Sándor költeményeinek kiadása kapcsán a megfelelő számú előfizető összegyűjtése jelentette a legnagyobb gondot. Vö. Eötvös József Vachott Sándornénak, Pest, 1855. április 13. = EÖTVÖS, *Levelek, i. m.*, 259–260. – Vahot Imre Vachott Sándornénak, Pest, 1856. május 5., OSZK Kt., Fond 20/7. Vachott Sándor kezeltetésének költségeit a Schwartzter-féle elmeógyógyintézetben 1856 januárjától részben Károlyi István gróf vállalta magára; ő fizette ki az intézményben való tartózkodás kiadásainak a felét. Vö. Eötvös József Vachott Sándornénak, 1856. január 16. = EÖTVÖS, *Levelek, i. m.*, 275.

⁴¹ A példák sora külföldi esetekkel is gazdagítható. A brit irodalomban a skót származású Margaret Oliphant hasonló módon férje halála után kezdett el írni kifejezetten azért, hogy három, apa nélkül maradt gyermekét el tudja tartani. Vö. Zsuzsanna VARGA, 'An Unusually Cosmopolitan Outlook: Margaret Oliphant Revisits Domesticity = Exchanges and Correspondence: The Construction of Feminism', ed. Claudette FILLARD, Françoise ORAZI, Cambridge, Cambridge Scholars Publishing, 2010, 236–249, különösen: 237.

háttér mintát, a szociális kapcsolatok segítséget, pártfogást jelentettek az irodalmi pályán, férfiak és nők számára egyaránt. Az írónőket férfi mentorok egész sora vette körül, és Vachottné is voltaképpen azt a társadalmi kapcsolathálót hozta mozgásba az érvényesülés érdekében, amellyel még szülei házában majd férje mellett érintkezett. Vachottné azonban pályájának későbbi szakaszában sem próbált meg önálló döntéseket hozni. Az írói-szerkesztői pályán tett minden egyes kísérletét 1855-től 1871-ig kizárólag fő támogatója, Eötvös József tanácsainak, javaslatainak és jóváhagyásának vetette alá. A férje halálával egy időben magára öltött pártfogásra és oltalomra szoruló özvegy szerepe ily módon irodalmi működését is alapvetően és mondhatni egyedülálló módon határozta meg a 19. században.

4. Remény és szolidaritás

Noha Vachott Sándornét férje beszámíthatatlanságának kezdetétől, majd özvegységében sem védte a nyugati típusú hagyományos társadalomra jellemző mikrotársadalom (szülők és legközelebbi rokonok),⁴² annál több segítséget kapott Vachott Sándor egykori baráti és írói hálózatának tagjaitól.⁴³ A korabeli írói társadalom figyelemre méltó segítőkészséggel és szolidaritással igyekezett segíteni Vachott Sándor szorult helyzetbe került feleségén. Együttérzésükre kiváló példát nyújtanak Arany János és Gyulai Pál levelezésének az 1858-ban kiadott *Remény* című zsebkönyv,⁴⁴ illetve az 1861-ben megjelent azonos című évkönyv⁴⁵ előkészítő munkálataira vonatkozó darabjai.

1858-as évjelzéssel ugyanis a reformkori Aurora-típusú kiadványok mintájára *Remény* címmel zsebkönyv jelent meg, amelyet címdala szerint Vachott Sándorné szerkesztett. A *Reménnyel* kapcsolatos levelezésből kiderül, hogy az irodalmi almanach ötlete is Eötvös Józseftől származott,⁴⁶ aki huszonkét költeményét bocsátotta

⁴² Vö. HUNYADI István, *Az özvegy nők helyzete Nyugat-Magyarország paraszttársadalmában a 16. században*, *Történelmi Szemle*, 26(1983), 3–4 sz., 447.

⁴³ Vachott Sándorné támogatói köréről lásd Deák Ágnes *Pártfogói barátság védszárnyai* (Vachott Sándorné és Eötvös József) című tanulmányát jelen lapszámomban.

⁴⁴ *Remény. Zsebkönyv az 1858. évre*, szerk. VACHOTT Sándorné, Pest, Pfeifer Ferdinánd, 1858.

⁴⁵ *Remény. Irodalmi és művészeti évkönyv*, szerk. VACHOTT Sándorné, Pest, Heckenast Gusztáv, 1861.

⁴⁶ Vö. Eötvös 1859 áprilisában Arany Jánosnak írt levelével, amelyből az is kiderül, hogy az 1858-as dátummal kiadott zsebkönyv voltaképpen 1859-ben jelenhetett meg, ám nem Heckenast Gusztáv, hanem Pfeifer Ferdinánd adta ki.

„Tisztelt társam!

Miután a Vachott Sándor neje által kiadott *Remény* című zsebkönyv különféle akadályok miatt 1858-ban ki nem jöhetett, kiadását ez évben Heckenast Gusztáv Ur vialta magára. – Auroraink 's azokat követett hasonló válatok megszűnván, én egy korunk igényeinek megfelelő zsebkönyv kiadását kizárólag az irodalmi szempontból is régtől olta kívánatosnak tartottam, még inkább felhíva érzem magamat annak támogatására, miután tudom, hogy irodalmi tevékenységem ezen esetben egyszersmint egy szerencsétlen írói társam tiszteletre méltó háznépének javára lehet. – Hogy minden törekvés melyel az újonnan meginduló válatot elősegíteni iparkodom sikeretlen, ha írói társaim 's főképp Kegyed segedelmére nem számolhatok ki jelenleg 's méltán, hazánk első élő költőjének ismertetik, azt jól tudom, de tudom azt is,

rendelkezésre a kiadvány számára. Gyulai Pál Aranynek 1857 novemberében írt levele értelmében azonban, úgy tűnik, a kiadványt, amely Vachott Sándorné neve alatt jelent meg, főként ő (Gyulai) szerkesztette. Aranynek ugyanis ezt írta: „Kedves barátom! / Talán hallottad hogy én egy zsebkönyvet szerkesztek a Vachott Sándorné neve alatt. Miért, gondolhatod.”⁴⁷ A kiadványnak 1859-ben tervezték folytatását is, ám akkor nem sikerült megjelentetni, csupán 1861-ben jött ki nyomdából az azonos című évkönyv. Eötvös és Gyulai 1857 és 1859 között mindenesetre az íróvilág minél szélesebb körét igyekezett megszólítani Vachottné kiadványai érdekében: Gyulai, mint láttuk, írt Arany Jánosnak, és külön üzent a tárgyban Salamon Ferenctől is neki.⁴⁸ Írt továbbá Szász Károlynak,⁴⁹ Pompéry Jánosnak⁵⁰ és Lévay Józsefnek;⁵¹ Eötvös Arannyal és Tompa Mihállyal⁵² levelezett a tárgyban.

A zsebkönyv körüli levelezés egyik legizgalmasabb aspektusa a Gyulai által felvállalt, a szerkesztés nagy részét magára vállaló, ám azt névlegesen Vachottnéra áthelyező szerepkör. Gesztusa Szász Károlynak 1857. október 21-én írt levele értelmében egyfajta, a szorult anyagi helyzetben lévő Vachott Sándornénak és családjának szánt ajándékként vagy adományként értelmezhető. Hiszen így ír Szásznak, amikor arra kéri, küldjön ő is költeményt a kiadvány számára: „A Vachott Sándorné neve alatt általam szerkesztett zsebkönyv a napokban sajtó alá megy. Emlékeztetek ígéretedre. Küldj egy pár költeményt akár eredetit, akár fordítottat. Tiszteletdíj szívesen fizet Pfeifer, ha pedig nem akarsz venni, a Vachott gyermekének szánt ajándéknak nézzük.”⁵³

Gyulai tehát annak a keresztényi etikának a jegyében segít a rászoruló Vachott Sándorné családján, amely sajátos etikai érzület jelentette alapját a már 1854-ben a Garay család, majd a Vörösmarty árvák javára történő sikeres gyűjtésnek is.⁵⁴

hogy valamint akkor, mikor a Remény első ízben megjelent, úgy Kegyed most sem fogja visszautasítani kérésemet s nem vonja el közremunkálását e szépirodalmi valalattól, [!] mely – ha munkatársai között Kegyednek tisztelt neve hiányzanék, a' közönség várakozásainak bizonyosan nem felelne meg” Eötvös József Arany Jánosnak, Pest, 1859. április 16. = AJÖM 17, 293.

⁴⁷ Gyulai Pál Arany Jánosnak [Pest, 1857. november utolsó hete] = AJÖM 17, 117.

⁴⁸ Arany nemcsak költeményeivel, hanem a *Szépirodalmi Figyelő*ben közreadott hirdetésekkel is hozzájárult Vachottné kiadványainak népszerűsítéséhez. Az 1861-es évkönyvről folyóirata *Értesítő* című rovatában tudósított: *Szépirodalmi Figyelő*, 1(1861), 7. sz., december 19., 110. Később különálló ismertetést is közölt a kiadványról: Z., *Remény. Irodalmi és művészeti évkönyv. Szerkeszti Vachott Sándorné.* (Pest, Heckenast, 1861.), Nagy 4-r. XXX. l. 120 l., *Szépirodalmi Figyelő*, 1(1861), 14. sz., február 6., 221.

⁴⁹ Gyulai Pál Szász Károlyhoz, Pest, 1857. október 21. = GYULAI Pál, *Levelezése 1843-tól 1867-ig*, s. a. r. SOMOGYI Sándor, Budapest, Akadémiai Kiadó – A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete, 1961 (A magyar irodalomtörténetírás forrásai, 4), 334.

⁵⁰ Pompéry János Gyulai Pálhoz, [Pest, 1857. november 26.] = GYULAI, *Levelezése, i. m.*, 337–338.

⁵¹ Lévay József Gyulai Pálhoz, Miskolc, 1859. február 19. = GYULAI, *Levelezése, i. m.*, 369.

⁵² Tompa Mihály Arany Jánosnak, [Hanva, 1860. február 1.] = AJÖM 17, 373.

⁵³ Gyulai Pál Szász Károlyhoz, Pest, 1857. október 21. = GYULAI, *Levelezése, i. m.*, 334.

⁵⁴ Ismeretesek ennek politikai vetületei is, hiszen a nemzet költői családjának megsegítése, az egymás problémái iránt érzett szolidaritás egyben az elnyomó hatalomnak szánt szimbolikus üzenet is volt. Így alakul Vörösmarty temetése is önmagán túlmutató politikai demonstrációvá, amelyről osztrák

E gyűjtés nyomán fogalmazódott aztán meg a kortárs íróvilág köreiben, hogy az írók és családjaik megsegítése intézményes körülmények között működjön. S noha az írói segélyegylet ötlete már 1854-ben felmerül, a Magyar Írói Segélyegylet tényleges megalakulására csak 1861 őszén került sor. Eötvös és Gyulai mindketten ott vannak már az alapításnál: Eötvös az alapszabályok kidolgozására alakult bizottmány elnöke, Gyulai pedig a segélyegylet titkára. Bár az 1854-ben benyújtott tervezetet és az egyesület megalapításának kérelmét a Helytartóság majd a Belügyminisztérium visszautasítja, a Segélyegylet informálisan az 1854–61 közötti időszakban is szerepet vállalt a rászorulóknak megsegítésében. Eötvös József Vachottnének 1855. május 12-én írt levele értelmében maga Vachottné is részesült az informálisan működő segélyezésből, és egy későbbi, 1864-es kimutatás értelmében évi 600 forintot kapott a Segélyegylettől.⁵⁵

Eötvös Vachottnének 1855 májusában írt levele a később formálisan is megalakult intézmény mindhárom funkciójára egyértelműen világít rá: arra tudniillik, hogy az írói segélyezés nemcsak keresztényi segítség, hanem politikai eszköz és annak a szakmai szolidaritásnak a markáns összetevője is, amely az írói szakmához való viszony egyik fontos elemeként tűnt fel a 19. század közepén, és az irodalom hivatásosodásának, a profi írói szerep és szakma létrejöttének folyamatára utalt.⁵⁶

Azon kérdésre, elfogadhat-e ily segedelmet? már Önnön szíve válaszolt. Minden becsületes ember felfogása szerént az, ki hazájának szentelte munkásságát, akár irodalmi, akár más téren, megérdemli, hogy a haza ne feledkezzék meg róla. Mit a nemzet ilyen gyermekeiért tesz, nem jótétemény, hanem valóságos kötelesség. – Ez volt az alapeszme, mely azokat, kik velem együtt egy írói segélypénztár alapítását megkísérelték, vezette; s hogy sokan osztják ezen nézetünket, bizonyítja a részvét, mely a célba vett intézet iránt mindenfelől mutatkozott. A kormány – mily okoknál fogva, azt nem érhetem fel eszemmel, – az írói segélypénztár felállítását eltiltotta; de vajon ezért megváltoztak-e nézeteink e tárgy iránt, s mi a nemzet kötelessége volt e tilalom előtt, nem marad-e kötelessége a tilalom után is? – Kötelesség, mely, [!] hol a nemzet vagy nagyobb társulatok nem cselekedhet, egyesek teljesítenek.⁵⁷

A levél megírásának pillanatában Eötvös elsősorban a még életben lévő Vachott Sándor kezeltetésével kapcsolatos költségek fedezésére ajánlja fel segítségét. Hogy azonban Eötvös József milyen meghatározó módon vett részt Vachott Sándorné írói és lapszerkesztői pályájának irányításában, arra a Vachottnével kapcsolatos fennmaradt kézíratos

spiclik irnak jelentést Bécsnek. Erről: LÁSZLÓ József, *Iratok a Vörösmarty halálával kapcsolatos események történetéhez*, ItK, 59(1955), 4. sz., 466–473. A Vörösmarty árvák megsegítésére rendezett gyűjtésről: NAGYRÉVI György, *A Vörösmarty-árvák javára indított gyűjtés története*, Irodalomtörténet, 46(1958), 1. sz., 113–122. – SZILÁGYI Márton, *Egy nemzeti ügy: Vörösmarty temetése*, Századok, 151(2017), 3. sz., 537–548.

⁵⁵ Az adatot Deák Ágnesnek köszönöm. Részletekért lásd tanulmányát: DEÁK Ágnes, *Pártfogói barátság védszárnyai. (Vachott Sándorné és Eötvös József)*. Lásd e folyóiratszámomban.

⁵⁶ A Magyar Írói Segélyegylet történetéről és az irodalmi hivatásosodás folyamatáról: T. SZABÓ Levente, *Az irodalmi hivatásosodás és az írói szolidaritás új formái: a Magyar Írói Segélyegylet esete*, Irodalomtörténet, 89(2008), 3. sz., 347–377.

⁵⁷ Eötvös József Vachott Sándornénak, 1855. május 12. = Eötvös, *Levelek, i. m.*, 261–262.

és nyomtatott források szinte mindegyike felhívja a figyelmet. Maga Vachottné írja neki 1870. október 11-i keltezésű levelében, amely idézet egész írói működésének mottója is lehetne: „parancsaival, akaratával ellenkezőt, még csak gondolni sem lett volna bátorságom”.⁵⁸ És valóban, a Vachottnéhoz kapcsolódó források mindegyike arról győz meg, hogy az özvegy minden írói és szerkesztői vállalkozásában voltaképpen kizárólag Eötvös József tanácsait követte.

5. Vachott Sándorné és Eötvös József kapcsolata

Vachottné írói pályájának megértése azért sem lehetséges Eötvös Józseffel való kapcsolatának vizsgálata nélkül, mert bármilyen, vele kapcsolatos forrást is vegyünk kezünkbe, az valamilyen módon mindig Eötvösre is utal. Vachottné levelezésének jelentős részét ugyanis Eötvös József levelei teszik ki,⁵⁹ Vachottné külön fejezetet szentel emlékiratában a bárónak, és sokat elárulnak kapcsolatukról Vachottné változatos kiadványai és azok paratextusai is. Az alábbiakban e források alapján tekintem át, hogy milyen szerepet játszott Eötvös József Vachott Sándorné irodalmi pályájának egyengetésében, hogyan viszonyult ő maga e kapcsolathoz, és mit gondolt felkaroltjáról, valamint hogy maga Vachottné hogyan viszonyult Eötvöshöz.

Noha az emlékirat Vachottné emlékezetének szubjektív szűrőjén keresztül tárja fel a múlt történéseit, más forrás hiányában egyelőre csak az ott leírtakra támaszkodhatunk Vachottné és Eötvös megismerkedésének idejére vonatkozóan. Az emlékirat szerint tehát első találkozásukra 1843. március 18-án került sor Pesten, a Kisfaludy Sándor nevenapja alkalmából rendezett irodalmi ünnepélyen a Trattner–Károlyi-féle házban (a Magyar Tudós Társaság, a későbbi Magyar Tudományos Akadémia akkori központjában), ahol Eötvös az ünnepély elnökeként tartott beszédet, Csapó Mária pedig mint Vachott Sándor jegyese volt jelen.⁶⁰ Kapcsolatuk tartalommal azonban később, a Vachott Sándor elfogatását követő időszakban telítődött. Ekkor tanácsolják Vörösmartyék Vachottnénak, hogy férje kiszabadítása érdekében tanácsért és utasításért báró Eötvös Józsefhez, a Batthyány-kormány volt vallás- és közoktatásügyi miniszteréhez forduljon.⁶¹

Vachott Sándor személye közszeretnek örvendett, a *Szépirodalmi Figyelő* nekrológja „egyik legsympaticusabb költői egyéniségnek” nevezte, és a haza ügyéért nem a harctéren esedett, de érdekében sokat szenvedett mártírként tekintett rá.⁶² Vachott 1842-től a Kisfaludy Társaság, 1843-tól az Akadémia tagja,⁶³ 1848–1849-ben

⁵⁸ Vachott Sándorné Eötvös Józsefnek, [1870. október 11.], OSZK Kt., Fond VIII/1957.

⁵⁹ Vachottné válaszevelei, egy kivételével, sajnos pillanatnyilag nem állnak rendelkezésre.

⁶⁰ VACHOTT, *Rajzok a multból, i. m.*, I, 196–200.

⁶¹ Uo., 83.

⁶² *Vachott Sándor*, *Szépirodalmi Figyelő*, 1(1861), 24. sz., április 17., 383.

⁶³ [TÓTH Lőrinc], *Vachott Sándor emlékezete: Felolvasott a Kisfaludy-Társaság február 6-diki közülésében*, Csatár, 2(1862), 15. sz., február 19., 117–119; 2(1862), 16. sz., február 22., 126–127, itt: 119.

Kossuth Lajos titkára, akinek Tóth Lőrinc emlékbeszéde értelmében „legerősb érzelme – a családíság s házi boldogság cultusa mellett – hazaszeretete volt”.⁶⁴ Letartóztatása és fogságának kimenetele tehát nemzeti érdekelttségű ügy, betegsége idején maga Eötvös is úgy nyilatkozik róla, hogy sorsa „az egész országot érdekli”.⁶⁵ A felesége, majd özvegye iránt tanúsított segítőkészség tehát Eötvös részéről olyan hazafias kötelezettség volt, amelyet a hon egyik mártírja hátramaradott családtagjaival szemben gyakorolt. Az emlékirat szerint a Bajzáéknál megszállt Vachottnét Eötvös személyesen látogatja és nyugtatja meg 1853 március elején, hogy minden tőle telhetőt megtesz Vachott szabadulása érdekében.⁶⁶ A költő szabadon bocsátását azonban végül egészségügyi állapotának romlása tette lehetővé, ám Eötvös ezután is Vachottné fő támogatója maradt férje ápolásának folyamatában, de főként Vachottné irodalmi vállalkozásaiban.

A kényszerhelyzet azonban, amely Vachott Sándornét az írói pálya felé terelte, nemcsak az érvényesüléshez szükséges szimbolikus tőkét jelentett számára, hanem hátrányt is. Vachottnénak ugyanis a kezdeti próbálkozások után sem sikerült önállósodnia változatos irodalmi kísérleteiben. Eötvös József tanácsa nélkül nem mert önálló döntéseket hozni, egyedül, saját indíttatásból kísérletezni, és voltaképpen folyamatosan Eötvös ötleteire támaszkodott, és mindenben a báró jóváhagyására várt.

Amikor például az 1854-ben kiadott *Derű és ború* után, 1855-ben újabb regényével készült el, Eötvöshöz fordult segítségért a munka kiadásával kapcsolatos pénzügyi fedezet megteremtése érdekében. Eötvösnek küldte el a kéziratot, hogy próbálja meg eladni valamely kiadónak, hogy az ily módon begyűlt pénzüsszeget férje kezeltetésére fordítsa. Eötvös válaszlevelében a könyvkereskedelmi viszonyokra hivatkozva nem tartotta valószínűnek a regény értékesítését, és inkább a magánúton való diszkrét pénzügyűjtést javasolta a cél érdekében.⁶⁷ Vachottné azonban 1855 novemberében újabb kéziratot küldött, Eötvös pedig ez esetben, korábbi levelével ellentétben, a megjelenés reményével kecsegtette. Ugyanakkor praktikus tanácsokkal látta el, hogy a készülő munkát annak a Károlyi Istvánnak ajánlja, aki Vachott kezeltetési költségeinek fedezésében jelentős szerepet játszott.⁶⁸ Ugyanezen év decemberében Eötvös kapcsolatai révén fordítói munkát ígér Vachottnénak, eredeti munkáira nézve pedig azt tanácsolja neki, hogy terveivel továbbra is először őt keresse meg, hogy folytatásuk előtt észrevételeivel láthassa el azokat.⁶⁹ Vachottné meg is fogadta a tanácsot, hiszen Eötvös 1856. január 16-án írt levelében is egy Vachottné által közölt irodalmi tervezetet

⁶⁴ Uo., 126.

⁶⁵ Eötvös József Vachott Sándornénak, 1855. dec. 23. = Eötvös, *Levelek, i. m.*, 272.

⁶⁶ VACHOTT, *Rajzok a multból, i. m.*, II, 326–329.

⁶⁷ Eötvös József Vachott Sándornénak, Pest, 1855. április 13. = Eötvös, *Levelek, i. m.*, 259–260. Nem világos, hogy Vachottné mely regényéről van szó a levélben, címét ugyanis Eötvös nem említi, és Vachottnénak csak később, 1857-ben jelent meg újabb munkája, a *Margit*.

⁶⁸ Eötvös József Vachott Sándornénak, 1855. november 14. = Uo., 265–266. Ez esetben sem világos, hogy Vachottné mely kéziratáról van szó; lehetséges, hogy végül csak nem jelent meg.

⁶⁹ Eötvös József Vachott Sándornénak, 1855. december 23. = Uo., 272–273.

említ, amelynek visszaküldését későbbre ígéri.⁷⁰ 1857 januárjában már Vachottné készülő *Margit* című regényéről tanácskoznak levélben és személyesen is.⁷¹ A *Margit* még ugyanazon évben Emich Gusztáv kiadásában jelent meg, ám Eötvös először Heckenastnak próbálta eladni.⁷² Eötvös 1858-ban vélhetően a következő évben szintén Heckenastnál megjelent *Irma hagyományai*val is megkereste a kiadót, de maga Vachottné is tárgyalt vele.⁷³

Később, 1859-ben, amikor gróf Károlyi-Zichy Karolina ifjúsági beszély jutalmazására 40 aranyos pályadíjat hirdet, Eötvös valósággal Vachottné szájába rágja, hogy mit és hogyan írjon meg:

Ne felejtkezzék meg a Károlyi-díjra írandó beszélyről. Históriai tanulmányokra semmi szüksége nincs. – Vegyen egy egyszerű nemes családot a török időkben. Hozza őket bajba. Például azáltal, hogy egy portyázó csapat nemes házokat feldúlja, s a családfőt rabságba viszi; szükség esetén az egész családot is el lehet fogatni. A leány, vagy esze vagy jósága által, apját vagy az egész családot megmenti fogságából. Én inkább az elsőt, azaz az ügyességet tanácslom. Részint mert a könyv nevelési szándékú levén – gonosz világunkban az asszonyoknak több ügyességre, mint jóságra van szükségük, részint mert az elbeszélés így mulatságosabbá válik, s ez a jelen esetben fődolog. – Ne kímélje az eseményeket. Harag és háború, magas torony s csak éppen valamivel rövidebb lajtorja, vagy hogy a szökő ártatlanság a publikum élvezetére ég és föld között himbálózzék, titkos ajtók, mély tömlőc, poharak és láncok csörgése, egyszóval minden, mitől az emberek valóságban félnek s mit épp ezért a könyvben szeretnek... ne kímélje a dekorációt, s ne ijedjen meg a gondolatától, hogy mindazt nem ismeri, hisz azok, kik a beszélyt bírálni, s kik azt olvasni fogják, szinte csak úgy vannak azzal.⁷⁴

Vachottné aztán meg is írta az elbeszélést, mely 1861-ben *Sziklárly Ilona* címmel jelent meg,⁷⁵ és amely szorosan követte Eötvös tanácsait. Története 1549-ben játszódik (a török időkben), középpontjában a Sziklárly (nemes) családdal. Sziklárly Dezső, a családfő, megmenti a törökök támadásától Báthory Endrét, Ferdinánd király Izabella királynéhoz küldött követét, és házába invitálja. Másnap a törökök felégetik házát, őt magát foglyul ejtik, míg feleségének és leányának, Ilonának, sikerül elmenekülni és egy cigányasszony házában oltalomra találni. Sziklárlyné Bécsbe indul Ferdinánd

⁷⁰ Eötvös József Vachott Sándornénak, 1856. január 16. = Uo., 275–276.

⁷¹ Eötvös József Vachott Sándornénak, 1857. január 1. = Uo., 279; Eötvös József Vachott Sándornénak, 1857. január 4. = Uo., 279–280. A regényt Vachottné 1887. augusztus 4-én Pulszky Ferencnek írt levele értelmében maga Eötvös kezdte el írni, és később átengedte Vachottnének befejezésre. Vachott Sándorné Pulszky Ferencnek, Alsólendva, 1887. augusztus 4., OSzK Kt., Fond VIII/1103. (Köszönöm Deák Ágnesnek, hogy e levélre felhívta a figyelmemet.)

⁷² Eötvös József Vachott Sándornénak, 1857. március 5. = uo., 280.

⁷³ Eötvös József Vachott Sándornénak, [1858] = uo., 290.

⁷⁴ Eötvös József Vachott Sándornénak, 1859. szeptember 3. = uo., 308.

⁷⁵ VACHOTT Sándorné, *Sziklárly Ilona: Történelmi beszély az ifjúság számára*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1861. Ezt a kiadást budapesti közgyűjteményekben nem találtam meg, ezért a történetet egy későbbi kiadásból olvastam: VACHOTT Sándorné, *Legujabb ifjúsági iratai: Sziklárly Ilona és más beszélyek*, Budapest, Franklin-Társulat, 1886, 1–90.

királyhoz férjének kegyelemért könyörögni, míg Ilona a magyar börtönőr gyerekeire vigyáz, és ily módon tartja közelebről szemmel bebörtönzött apja sorsát. Idő teltével a vár őrizetlen marad, mivel a törökök portyázni indulnak. Ilona az éj leple alatt egy titkos föld alatti járaton kiszökik, hogy a közelben fekvő Nádasdy Tamás várába siessen segítségért, ahol az apja által megmentett Báthory Endre is tartózkodik. A magyarok Ilona vezetésével a titkos rejtékjáraton keresztül a várba jutnak, elfoglalják, és rabjait kiszabadítják. Közben Sziklárnyé is megérkezik Bécsből Ferdinánd levelével, amelynek alapján aztán Báthory Endre rendelkezik: a vár úrnőjévé Sziklárnyé Ilonát, várparancsnokká pedig apját, Sziklárnyé Dezsőt nevezi ki.

Vachottné végül megnyerte a Károlyi-Zichy Karolina által az Akadémia számára felajánlott pályadíjat, mint „a mely leginkább, sőt egyedül felel[t] meg a kitűzött czélnek.”⁷⁶ Salamon Ferenc, a *Szépirodalmi Figyelő* bírálója „a nálunk meglehetősen elhanyagolt ifjúsági irodalom” kontextusában méltatta Vachottné elbeszélését.⁷⁷ Mind témája („Hazai vidéken foly le, s a hazai történetből van”),⁷⁸ mind pedig a főszereplő cselekedeteinek érzelmi motivációja (önfeláldozása apjáért, hazaszeretete) tekintetében különösen üdvözlendőnek tartotta Vachottné kísérletét. Ugyanakkor a beszély gyenge pontjaira is rámutatott: hogy a bemutatott történelmi események nincsenek mindig kellő módon tisztázva az olvasó számára, és hogy az elbeszélés hazafias célzata néhol túlzottan hangsúlyos, például a szöveg szakaszai elé helyezett, Vörösmartytól, Eötvöstől, Berzsenyitől, Kölcseytől, Petőfitől származó versidézetek esetében, amelyeknek tulajdonképpen nincs kapcsolata az adott fejezetben elmesélt történésekkel. A túlhangsúlyozott „erkölcsi leczkék” közhellyé válásának veszélyére hívta fel bírálatában a figyelmet. Ugyanakkor azt tanácsolta, hogy a rendkívüli kalandok helyett inkább hiteles jellemábrázolásra törekedjen a szerző, és végül összegezve mondandóját megállapította: „átalán úgy vélekedünk, hogy családi, háziasb tárgyakkól szerző jelesb elbeszélést tudna írni hajlamánál fogva is, mint ha harczias kalandokból alkotja meséjét.”⁷⁹

Vachottné később, Salamon Ferenc megállapításával összhangban, mindvégig megmaradt a „családi, háziasb” témákra fókuszáló, elsősorban az anyákat és a gyermekeket megcélzó szövegek körében. Abban, hogy aztán később a magyar gyermekirodalom egyik megteremtőjeként került be a *Magyar életrajzi lexikonba*,⁸⁰ ismét csak a Batthyány-, majd az Andrássy-kormány vallás- és közoktatásügyi miniszterének, Eötvös Józsefnek az irányítása játszott meghatározó szerepet. Az írói pálya kezdetére jellemző regényírás után ugyanis Vachottné rendre adta ki különféle didaktikus célzatú

⁷⁶ Pesti Hírnök, 1(1860), 46. sz., május 4., [2.] (A *Közintézetek és társulatok* című rovat híradása.) A bírálóbizottság tagjai Fáy András, Lukács Móric és Peregriny Elek voltak.

⁷⁷ – m –. [SALAMON FERENC], *Sziklárnyé Ilona*, *Szépirodalmi Figyelő*, 1(1861), 45. sz., szeptember 12., 717.

⁷⁸ Uo., 718.

⁷⁹ Uo., 719.

⁸⁰ *Vachott Sándorné, Csapó Mária = Magyar Életrajzi Lexikon*, 2. köt., főszerk. KENYERES ÁGNES, Bp., Akadémiai, 1969, 934.

gyermek- és ifjúsági irodalmi köteteit.⁸¹ Sajtókiadványai, az *Anyák Hetilapja* (1861), a *Magyar Gazdasszonyok Hetilapja* (1863–1865) és a *Gyermek-Világ* (1868) szintén hasonló indíttatásból jöttek létre.⁸² Vachottné a női olvasókat megcélzó szépirodalmi és divatlapok mellett egy piaci úr betöltésére törekedett. Folyóiratai kifejezetten az anyáknak szóltak, a korszakban sokat hangoztatott hazafias nevelés kulcsszereplőinek. Nyilvánvalóan ezek koncepciója és a kiadás gyakorlati teendőinek megszervezése mögött is Eötvös József állt: programjuk kidolgozásában, cikkek és fordítások beszerzésében, sőt írásában, adminisztratív feladatok megoldásában, a kiadókkal való tárgyalásban a báró oroszlánszerepet vállalt.⁸³ De nemcsak irodalmi vállalkozásaiban segítette Vachottnét, hanem például 1868–69-ben összeköttetései a Vachottné által felnőtt kisasszonyoknak szervezett népszerű tudományos előadások kivitelezésében is (amely előadássorozat ötlete szintén Eötvöstől származott).⁸⁴ Praktikus tanácsokért Gönczy Pál pedagógushoz, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium osztálytanácsához, későbbi államtitkárához utasította,⁸⁵ és amikor látta, hogy az újabb vállalkozás érdeklődés hiányában nemigen működik, Falk Miksát, a *Pester Lloyd* szerkesztőjét kérte meg, hogy küldjön helyszíni tudósítót az előadásokra, és azokról néhány héten keresztül referáljanak az újságban, így reklámozva az ügyet.⁸⁶

⁸¹ 1861-ben többet is, közöttük egyiket Kánya Emiliával közösen: [KÁNYA] Emília, VAHOT (!) Sándorné, *Beszélyek*, Pest, Engel és Mandello, 1861. Kánya Emília és Vachott Sándorné kapcsolatára vonatkozóan nem sok adat áll rendelkezésre. Emília emlékiratában tesz említést arról, hogy a *Családi Kör* indulása után többek között Vachott Sándorné is felkereste, akivel valaha iskolatársak voltak. KÁNYA Emília, *Réges-régi időről: Egy 19. századi írónő emlékiratai*, Budapest, Kortárs Kiadó, 1998, 183. (Köszönöm Bozsoki Petrának, hogy az emlékirat ezen említésére felhívta a figyelmemet.) Kánya Emília a pesti evangélikus iskolában elkülönített leányosztályba járt, Csapó Mária Tánzer Lilla intézetében tanult. Nem világos, hogy mely intézményben voltak iskolatársak: lehetséges, hogy a Tánzer-intézet előtt Vachottné is járt a pesti evangélikus iskola leányosztályába. Később Székács József konfirmandusa volt. (Vö. VACHOTT, *Rajzok a multból, i. m.*, I, 31–40.) Vachottné más ifjúsági és gyerekirodalmi kiadványai: *Chrestomathia. Az ifjúság számára*, szerk. VACHOT Sándorné, Pest, Engel és Mandello, 1861 (Ifjúsági könyvtár). – VACHOTT Sándorné, *Gyermekvilág. Elbeszélések, regék, mesék, dalok és versek természettani és történelmi képek, útleírások és népismertetések, gyermekjátékok, rébuszok s. a. t. 8–12 éves gyermekek számára*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1861. – *Szünőrák. Mulattató és tanulságos olvasmányok családi körök számára*, szerk. VACHOTT Sándorné, Pest, Heckenast Gusztáv, 1862. – Uő, *A magyar nemzet története röviden előadva. Olvasmányul s tanodai használatra fiatal leánykák számára*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1863. – Uő, *Rövid magyarok története: 7–10 éves kis leánykák számára olvasmányul s tanodai használatra*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1864. – Uő, *Ünnepi ajándék: Mulattató elbeszélések, versek, mesék és adomák 6-10 éves gyermekek számára*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1867. – *Ifjúsági iratok: Angol remekírók műveiből*, szerk. VACHOTT Sándorné, Budapest, Franklin-Társulat, 1867. – Uő, *Legújabb ifjúsági iratai, i. m.*

⁸² Vachottné sajtókiadványairól részletesebben külön tanulmányban szándékszem írni.

⁸³ Vö. Eötvös József Vachott Sándornénak, 1863. június 23. = Eötvös, *Levelek, i. m.*, 364–365. – Eötvös József Vachott Sándornénak, 1863. szeptember 3. = Uo., 367–368. – Eötvös József Vachott Sándornénak, 1864. szeptember 2. = Uo., 378. – Eötvös József Vachott Sándornénak, 1865. augusztus 21. = uo., 430–432.

⁸⁴ Eötvös József Falk Miksának, 1869. január 9. = uo., 577–578.

⁸⁵ Eötvös József Vachott Sándornénak, 1868. április 29. = uo., 532.

⁸⁶ Lásd a 26. lábjegyzetben idézett levelet.

Eötvös saját írásaival is folyamatosan támogatta Vachottné irodalmi kísérleteit: verseit és prózaszövegeit rendelkezésére bocsátotta, hogy Vachottné éljen a megjelenés lehetőségével, és a kiadványokból származó jövedelmet családjá fenntartására fordítsa.⁸⁷ A sajtóban közölt nyílt levéllel hívta fel a figyelmet lapvállalkozására,⁸⁸ és a Vachottné által szerkesztett lapokba is folyamatosan küldött cikkeket. Hogy e rengeteg segítségért Vachottné személyesen is sokszor mondhatott köszönetet, ahhoz kétség nem fér. Hiszen kiadványaiban, a nyomtatott nyilvánosságban is minden lehetséges alkalmat megragadott, hogy háláját és köszönetét legnagyobb pártfogójával szemben leróhassa. Köteteinek paratextusai között mindig külön helyet szentelt az Eötvös Józsefnek szánt köszönetnyilvánításnak, sajtókiadványaiban számtalanszor hivatkozott Eötvösre, vagy portrét közölt a báróról.⁸⁹

Hogy Vachottné valóban nem mert Eötvös jóváhagyása nélkül egyetlen lépést sem tenni, azt Eötvös egyik, 1863 júniusában írt, a *Magyar Gazdasszonyok Hetilapjának* elindulását megelőző, kissé enervált levele is jól példázza, amelyet érdemes teljes egészében idézni:

Annyira el voltam foglalva, hogy nem jöhettek, azonkívül azért, hogy a programot átnézzem, nincs is szükség reá, teljesen meg lévén győződve, hogy azt Ön éppen oly jó[] teheti, mint én. Átalján véve sokkal inkább el vagyok foglalva, mint hogy minden egyes dolognak átnézésére ráérnék. A dolog mozgásban van, a program megvan, számolhat vezércikkekre tőlem, szerezni fogok másoktól, megmondom, mit fordítson, egyébiránt a fődolog saját vállain fekszik, s főképp most, midőn az alföldi nyomor következtében minden percem el van foglalva, éppen nem támaszkodhatik reám. – A jelen esetben, mint már utolszor mondtam, legcélszerűbb, ha a program kiadásására, előfizetések hirdetésére, egyezőval mindenre nézve, mi a lap megindítását illeti, Heckenast tanácsával él, ki minden másnál több lapot indított meg, s ezért legjobb, ha azt, minek nyomtatása ez alkalommal szükséges, nála nyomatja, már csak azért is, mert meg vagyok győződve, hogy ő éppen Kegyeddal szemközt minden nyereszkezésről lemond. – Segédszerkesztővel szerződni e percben egészen felesleges, arra később is idő van, sajnálom, hogy a Hollánné által ajánlott egyedtet nem nevezte meg, hogy arról előbb is kérdezősködhettem volna. – A hét folytán valószínűleg párszor be kell mennem, mikor, nem tudom, de mihent időm lesz, meglátogatom, azonban azért kérem, ne függessen fel semmit, s éljen távollétemben Gyulai tanácsával. Ön sokszor monda, hogy más asszonyoknál praktikusabban tudja fel-fogni a tárgyakat. Mutassa meg most, ha a gazdasszonyok észreveszik, hogy mindég csak tanácsokat vár és követ, állása sokkal nehezebb s kellemetlenebb lesz, mint az másképp lenne. – Ég áldja meg Önt, s ha levelem kissé száraz, ne vegye rossz néven. Annyi dolgom

⁸⁷ Költeményei az 1858-ban kiadott *Remény* zsebkönyvben: VACHOTT, *Remény*, i. m., 1–52. Az 1861-es évkönyvbe elbeszélést adott: EÖTVÖS József, *Novella = Remény. Irodalmi és művészeti évkönyv*, i. m., 1–36. Vachottné kétszer is adott ki aforizmagyűjtemény-kötetet Eötvös bölcs mondásaiból: egyiket 1861-ben, a másikat Eötvös halálakor, 1871-ben: *Gyöngysorok báró Eötvös József összes szépirodalmi műveiből*, fűzte VACHOTT Sándorné, Pest, Heckenast Gusztáv, 1861. – *Babérlombok báró Eötvös József műveiből*, fűzte mély hálája és hódolata emlékeül VACHOTT Sándorné, Pest, Heckenast Gusztáv, 1871.

⁸⁸ Az *Anyák Hetilapja* kapcsán írt nyílt levelét idézi: *Előfizetési fölhívás az „Anyák Hetilapja” október-decemberi új évnegyedére*, *Anyák Hetilapja*, 1(1861), 23. sz., szeptember 17., 184.

⁸⁹ *Eötvös József báró*, *Anyák Hetilapja*, 1(1861), 2. sz., április 13., 39–40. (A *Női ismerettár* című rovatban.)

van, hogy nem tudom, hol áll fejem, s ehhez még jól sem érzem magamat. Mihent lehet, meglátogatom, ha csak egy percre is, de ne várjon reám, s végezze dolgait.⁹⁰

Nem csoda, hogy az Eötvös által magára vállalt pártfogói szerepkör időnként terhesnek bizonyult, hiszen a báró válaszleveleiből ítélve Vachottné kétségbeesett agresszivitással követelte sokszor figyelmét. Eötvösnek gyakran kellett leveleiben magyarázatot adni, hogy miért nem válaszolt azonnal, vagy miért nem sikerült a megígért személyes találkozáson megjelenie. Levélváltásuk mellett ugyanis gyakran kereste fel Vachottnét lakásán, ahol személyesen látta el tanácsokkal az özvegyet, és ahol Vachottné újabbnál újabb irodalmi vállalkozásait kigondolták. Eötvös ily módon való implikálódása Vachottné mindennapjaiba nem volt páratlan a korszakban. Deák Ferenc hasonló módon (igaz, hivatalos gyámként) követte Vörösmarty hátramaradt családjának, árváinak, különösen lányának sorsát,⁹¹ de magának Vachottnénak is, Eötvös József mellett, egyik legjelentősebb támogatója volt.⁹² Vachottné aztán ki is használta Eötvös jóindulatát és töretlen segítőkészségét: noha hálás volt a báró pártfogásáért, gyakran nyilvánult meg önző, csak a saját érdekeit szem előtt tartó módon, és Eötvös fennmaradt leveleiből ítélve többször állt elő a zsarolás eszközeivel, mint ahogy az alábbi levélből is következtetni lehet erre:

Őszintén megvallva, nem vagyok képes felfogni éppen most vett sorait. Ha izgatottságának az oka, mert tegnap nem jöttem el, eléggé ismeri elfoglaltságomat, hogy azt magának megmagyarázza, s nem szükség okokat keresni, miután tudja, hogy egy órával nem rendelkezhetem. Ha valakire neheztelek, meg szoktam mondani. Őcsém vért köpött, s nem mehet ki szobájából, nőm beteg, akadémiai s más üléseim voltak, leveleket kelle írnom, gazdasági dolgaimban eljárnom s mit tudom én, mennyi egyéb apró s nagyobb dolgokat végezmem, s Ön kétségbeesve ír, mert nem jövök el! – Ha csak lehet, eljövök ma, de csak pár percre, az órát azonban most nem határozhatom meg.⁹³

Eötvös, noha valójában nagyon is impraktikus, ügyetlen és fárasztó, ám becsületes és szegény asszonynak tartotta Vachottnét, mint ahogy erre egyik, 1866. szeptember 17-én Lónyay Menyhértnek írt levelében utalt,⁹⁴ kitartóan segítette az írói pályán való különféle próbálkozásaiban. Segítőkészségének a keresztényi könyörületességen túli politikai motivációi nyilvánvalóak, hiszen az 1848–49-es forradalmat követő megtorlások áldozatául esett Vachott Sándor özvegyét és gyermekeit segítette ily módon. Nem csoda azonban, hogy végül ő maga is belefáradt e feladatkörbe, amelynek végül 1871. február 2-án bekövetkezett halála vetett ténylegesen véget.

⁹⁰ Eötvös József Vachott Sándornénak, 1863. június 23. = EÖTVÖS, *Levelek, i. m.*, 364–365.

⁹¹ Lásd erről: KÖRMÖCZI Katalin, *Deák és gyámleánya, Vörösmarty Ilona* = „Jól esik köztetek lenni...”, *i. m.*, 133–144.

⁹² Vö. DEÁK Ágnes, *Deák Ferenc és Vachott Sándorné Csapó Mária* = Uo., 111–132.

⁹³ Eötvös József Vachott Sándornénak, 1858 = EÖTVÖS, *Levelek, i. m.*, 291.

⁹⁴ Eötvös József Lónyay Menyhértnek, 1866. szeptember 17. = Uo., 471.

6. Összegzés

Vachott Sándorné írói pályájának Eötvös halálát követő időszaka nemigen körvonalazható markáns kontúrokkal. 1871-ben, Eötvös halálának idején voltaképpen már számos, kudarcba fulladt vállalkozáson volt túl. Erőfeszítései ellenére sem sikerült folyóiratai köré stabil olvasógárdát toborozni, melyek rövid időn belül rendre megszűntek. Ifjúsági irodalmi köteteket Eötvös halálát követően is adott ki,⁹⁵ ám ezek sporadikus megjelenése csupán alkalmi kiegészítést jelenthetett megélhetéséhez, amelynek legfontosabb alapját valószínűleg az Írói Segélyegylettől kapott évi járadék jelentette. Közben gyermekei is felnőttek, vélhetően kirepültek szárnyai alól. Hogy anyagi gondokkal továbbra is küzdött, bizonyítja egy Pulszky Ferencnek 1887 augusztusában írt levele is, amelyben Eötvös, Deák, Fáy András, Szemere Pál és gróf Batthyány Lajosné kézíratait ajánlotta eladásra, hogy belőlük váltóügybe keveredett fián segítsen.⁹⁶

Az 1880-as években aztán még egy, a nemzet özvegye szerepkörébe illő grandiózus cselekedettel búcsúzik az írói pályától:⁹⁷ megírja emlékiratait, amelyekben jellemző módon élete boldog korszakára, gyermek- és ifjúkorára, valamint Vachott Sándorral való házassága gondtalan időszakára fókuszál. Az emlékiratok Vachott Sándor elfogatásával érnek véget, az ezt követő időszakot, voltaképpen életének még hátralévő kétharmadát, nem tartja megörökítésre érdemesnek. Emlékiratait nem öngigazoló szándék vezérli, Vachottné nem kíván a megörökített férj fölé nőni, sem annak emberi-költői kvalitásait önfítogató magamutogatással igazolni. Visszaemlékezései inkább a tragikusan rövid közös életútnak és annak az 1848-at megelőző pesti társasági-értelmiségi szociokulturális környezetnek állítanak emléket, amelyekből Vachottné későbbi döntései és életpályájának további alakulása is érthetővé válik. Az öregkori nosztalgiával átítatott kétkötetes emlékirat ugyanakkor irodalmi vállalkozásainak utolsó, jelentős megvalósulása, melynek megírását, mint korábbi kísérleteit is, vélhetően egzisztenciális indokok is motiválták.⁹⁸

Vachott Sándorné írói pályáján határozott elmozdulás látható a kezdetben kifejezetten női olvasóknak szánt regényektől a nevelési, didaktikus célzattal született kiadványokig, egy, még születőben lévő ifjúsági irodalomig. E folyamatban Eötvös József a kulcsszereplő, az ő keze jelöli ki azt az utat, amelyen Vachottnének működnie

⁹⁵ VACHOTT, *Ifjúsági iratok...*, i. m. – Uő, *Legujabb ifjúsági iratai...*, i. m.

⁹⁶ Vachott Sándorné Pulszky Ferencnek, Alsó-Lendva, 1887. augusztus 4., OSzK Kt., Fond VIII/1103.

⁹⁷ Arról, hogy írók özvegyei hogyan vállalják magukra a hagyatékigazgató, emlékiratíró szerepkört: PAKU Imre, *Irodalmi mozgóképek*, Látóhatár, 21(1971), március–április, 356–360. A brit irodalomban például: Martha S. VOGELER, *George Eliot as Literary Widow*, Huntington Library Quaterly, 51(1988), 2. sz., 73–87.

⁹⁸ 1889. szeptember 5-én írt levelében igencsak sürgeti Aigner Lajost, az emlékiratok kiadóját, hogy a második kötetet karácsonyra (nyilvánvalóan a karácsonyi vásár miatt) jelentesse. „Van szerencsém idezárni az ajánlatot, emlékirataim második kötetének elejére. Kérem kiadását [!] karácsonyra, ismételve, igen igen kérem erre” Vachott Sándorné Aigner Lajosnak, Újpest, 1889. szeptember 5., PIM Kt., V.4713/1426.

„kelle: az irodalmi s nevelési tért”⁹⁹ A nyilvános szereplést, az írói pályát kényszerből vállaló Vachott Sándorné ugyanakkor ily módon talál a korszak ideológiájába, a nőírókkal kapcsolatos elvárásokba simuló legitimációs eszközt meghozott döntéseire, hiszen ahogyan az *Anyák Hetilapja* beköszöntő szövegében fogalmaz, ő „még az irodalom terén is csak női hivatása körében” kívánt mozogni.¹⁰⁰ Épp e törekvésért értékelte egyértelműen pozitívan a *Hazánk és Külföldben* róla 1867-ben közölt portré B. jelű szerzője:

Ő e műveiben [ti. regényeiben] seholsem ragadja ki a nőt ama szűk, de magas célú korlátok közül, melyekbe őt szervezete, természetes rendeltetése szorítá. Ő mint írónő, nem küzd amaz elérhetlen női reformok eszméiért, melyeknek általános behozatala csak felforgatná ama békés, megszentelt világot, melyben a női függés gyöngéd szálai alkotják leginkább a belső nyugalmat: a házasságot. S ez, mit regényeiben legtöbbször tudunk becsülni.¹⁰¹

Vachottné esete, a nemzet özvegye szerepkörben vállalt írói pályafutás és korabeli megítélése ugyanakkor azért rendkívül izgalmas, mert arra a folyamatra is rámutat, amely során 19. századi írónői életpályák önmagukon túlmutató szimbolikus tartalommal telítődnek, voltaképpen átpolitizálódnak. Szabó Magdának egy 1996-ban, a *Népszavában* megjelent írása szerint „A kis Wachottné, bár maga is írt verseket, valahogy úgy jutott az irodalmi köztudatba, mint a krédóba a Pilátus: egy világnagyság kapcsán.”¹⁰² Az Eötvös József és más férfi segítők irányítására szoruló özvegy Vachottné esete ugyanakkor azt a folyamatot is jól példázza, amely során azok a társadalmi egyenlőtlenségek, amelyek nők és férfiak között a 19. században fennállnak, meghatározott helyzetekben kompenzálódni, kiegyenlítődni tudnak, és sajátos tartalmú írónői életpályák alakulásához vezetnek.

⁹⁹ VACHOTT, *Babérlombok...*, i. m., [VI.]

¹⁰⁰ VACHOTT Sándorné, *A Nőkhöz*, *Anyák Hetilapja*, 1(1861), 1. sz., április 6., 1.

¹⁰¹ B., *Vachott Sándorné*, *Hazánk és Külföld*, 3(1867), 5. sz., február 3., 66. Kiemelések az eredetiben. – T. Zs.

¹⁰² SZABÓ Magda, *A kis Wachottné*, *Népszava*, (94)1996, 132. sz., június 6., 6.